

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak
Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.'ne aittir. İzinsiz, kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

On Dokuzuncu Yüzyılda Şam'da Tasavvuf

Dr. İyat ERBAKAN

Erkam Yayın No : 1083

Erkam Akademi No : 28

Yayın Yönetmeni : Salih Zeki Meriç

Mizanpaj : Altınoluk Grafik / Halil Ermiş

Kapak : Altınoluk Grafik / Muzaffer Çalışkan

ISBN No : 978-625-440-871-7

Yayın ve Matbaa Sertifika No : 51796

Baskı - Cilt : Erkam Yayın ve San. Tic. A.Ş.

İkitelli Organize San. Bölğ. Mah.

Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım

No: 60/3 Başakşehir / İstanbul

Tel : (0212) 671 07 00

Faks : (0212) 671 07 48

İlk Baskı Tarihi : İstanbul - 2024

ERKAM AKADEMİ Bir **Erkam Yayınları** Kuruluşudur.

ERKAM
akademi

GENÇ
Kitapları

ERKAM
YAYINLARI

SER KİTAP

Şebnem

21
DİRİLTİ
Kitapları

BİZİM BAHC
KİTAPLARI

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C

Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48

www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA ŞAM'DA TASAVVUF

Yazar

Dr. İyat ERBAKAN

Editör

Dr. Akif Dursun

 ERKAM
akademi

ÖZGEÇMİŞ

İyat Erbakan

1980 yılında Dımaşk'ın Meydan mahallesinde dünyaya geldi. İlk, orta, lise ve üniversite eğitimini Dımaşk'ta tamamladı. Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Edebiyatı'ndan mezun oldu. Resmi eğitimi sırasında camilerde çeşitli hocalardan şer'î ilimleri tahsil etti. Bu süreçte hafızlığını da tamamladı. 2012 yılında Türkiye'ye hicret etti. Tasavvuf üzerine yaptığı yüksek lisansını 2017 yılında, doktorasını 2023 yılında bitirdi.

2012-2017 yılları arasında Hüdayi Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi'nde Arapça hocalığı yaptı. 2018-2022 yılları arasında İZÜ İslami İlimler fakültesinde Arapça koordinatörü olarak çalışırken aynı zamanda tasavvuf derslerine de girdi.

“*el-Akîdetü'l-İslâmiyye*” adı ile bir ders kitabı yazmış; Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz'ın “*Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*” adlı eserini Arapçaya tercüme etmiş; Doç. Dr. Veysel Akkaya ile birlikte “*Şerhu Saddi Kelimetin lil-Cemâli'l-Halvetî*” isimli eseri tahkik etmiştir. Bunlar haricinde çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış bilimsel makaleleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....18

ÖN SÖZ.....19

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ / 21

1. GİRİŞ.....23

1.1. Kuramsal Çerçeve.....23

1.1.1. Araştırmanın Muhtevası.....23

1.1.2. Araştırmanın Sınırları, Konusu ve Hedefleri.....24

1.1.3. Araştırmanın Soruları/Problemleri.....24

1.1.4. Araştırmanın Metodu.....25

1.1.5. Konunun Seçilme Nedenleri.....26

1.1.6. Çalışmanın Önemi.....27

1.1.7. Kaynakların Değerlendirilmesi.....28

1.1.7.1. *Biyografi Eserleri*.....28

1.1.7.2. *Mutasavvıfların Biyografilerini Konu Edinen Kitaplar*.....29

1.1.7.3. *Seyahatnameler*.....29

1.1.7.4. *Hatıratlar*.....30

1.1.7.5. *Dımaşk'ın Şehir Planlaması ve Tarihî Eserleriyle
Alakalı Kaynaklar*.....30

1.1.7.6. *Araştırmanın Ele Aldığı Döneme Ait Belgeler*.....30

1.1.7.7. Araştırmanın Ele Aldığı Dönemle Alakalı Dımaşk Özelinde Yapılan Çalışmalar.....	31
1.1.7.8. Araştırmanın İncelediği Sürecin Öncesiyle Alakalı Dımaşk Özelindeki Kaynaklar.....	32
1.1.7.9. Dımaşk'taki Tasavvufu Konu Edinen Çalışmalar.....	32
1.2. 19. Yüzyılda Dımaşk (Şam).....	34
1.2.1. İki Yüzyıl Arasında Bir Şehir.....	34
1.2.2. Genel Bakış.....	34
1.2.3. Siyasî Durum.....	40
1.2.4. İktisadi Hayat.....	44
1.2.5. Sosyal Hayat.....	47
1.2.5.1. Devlet adamları ve Resmî Görevliler.....	50
1.2.5.2. Halk Sınıfı.....	51
1.2.5.3. Dinî Seçkinler Sınıfı.....	52
1.2.5.4. Toplumun Batılılaşması.....	54
1.2.6. Kültürel Hayat.....	56
1.2.7. Dinî Hayat.....	64
1.3. Ondokuzuncu Yüzyıla Kadar Dımaşk'ta Tasavvuf Tarihine Bakış.....	70
1.3.1. Dımaşk Tasavvufunun Doğuşu ve Gelişmesi.....	70
1.3.2. Nûreddin Zengî ve Selâhaddin Eyyubî Döneminde Tasavvuf.....	75
1.3.3. Memlükler Döneminde Tasavvuf.....	80
1.3.3.1. Memlükler Döneminde Dımaşk'taki En Önemli Tarikatlar.....	83
1.3.3.2. Memlükler Döneminde Dımaşk'ta Tasavvuf Hareketinin Gelişmesinin Nedenleri.....	89
1.3.4. Osmanlılar Döneminde Tasavvuf.....	91
1.3.4.1. Osmanlı Döneminde Dımaşk Tekkeleri.....	95
1.3.4.2. Osmanlıların Sünnî Tasavvufu Teşviki.....	97

2. BÖLÜM

19. YÜZYILDA DİMAŞK'TAKİ TARİKATLAR / 103

19. YÜZYILDA DİMAŞK'TAKİ TARİKATLAR	105
2.1. Dımaşk'ta Kâdiriyye Tarikati	105
2.1.1. Kâdiriyye Tarikatının Dımaşk'a Girişi.....	105
2.1.2. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk'ta Kâdiriyye Tarikati.....	111
2.1.2.1. <i>Sumâdiyye Ailesi Kolu</i>	111
2.1.2.2. <i>Muhaddis İbn Akîle el-Mekkî Kolu</i>	113
2.1.2.3. <i>Cezâirî Ailesi Kolu</i>	118
2.1.2.4. <i>Geylânî Ailesi Kolu</i>	121
2.1.2.5. <i>Gazzâl Ailesi Kolu</i>	123
2.1.2.6. <i>Kâdiriyye Tarikatının Bazı Önemli Simaları</i>	124
2.1.2.7. <i>Kâdiriyye ile Birlikte Başka Tarikatlardan</i> <i>İcazetli Bazı Âlimler</i>	125
2.1.3. Dımaşk'ta Kâdiriyye Tarikati Zaviyeleri.....	126
2.1.4. Kâdiriyye Tarikatının Dımaşk'ta Yayılması.....	127
2.2. Dımaşk'ta Sa'diyye Tarikati	129
2.2.1. Sa'düddîn el-Cebâvî.....	130
2.2.2. Sa'diyye Tarikatının Dımaşk'a Girişi.....	132
2.2.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk'ta Sa'diyye Şeyhliği.....	136
2.2.3.1. <i>Meydan Mahallesi</i> deki Sa'diyye Zaviyesi Şeyhliği.....	136
2.2.3.2. <i>Şâğûr Mahallesi</i> deki Sa'diyye Zaviyesi Şeyhliği.....	140
2.2.3.3. <i>Kaymeriyye Mahallesi</i> deki Sa'diyye Zaviyesi Şeyhliği.....	142
2.2.3.4. <i>Amâra Mahallesi</i> deki Tağlebiyye Şeybâniyye Zaviyesi Şeyhliği.....	144
2.2.4. Dımaşk'ta Sa'diyye Tarikati Zaviyeleri.....	148
2.2.4.1. <i>Meydan Mahallesi</i> deki Sa'diyye Zaviyesi.....	148
2.2.4.2. <i>Şâğûr Mahallesi</i> deki Sa'diyye Zaviyesi.....	148

2.2.4.3. Kaymeriyye Mahallesindeki Sa'diyye Zaviyesi.....	149
2.2.4.4. Amâra Mahallesindeki Şeybâniyye Tağlebiyye Sa'diyye Zaviyesi.....	150
2.2.4.5. Sâlihiyye Mahallesindeki Şeybâniyye Tağlebiyye Zaviyesi.....	150
2.2.5. Ondokuzuncu Yüzyılda Sa'diyye Tarikatının Dımaşk'ta Yayılmaması.....	151
2.3. Dımaşk'ta Rifâiyye Tarikatı.....	153
2.3.1. Rifâiyye Tarikatının Dımaşk'a girişi.....	153
2.3.2. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk'ta Rifâiyye Tarikatı.....	157
2.3.2.1. Aclânî Ailesi Kolu.....	157
2.3.2.2. Sayyâdiyye Kolu.....	158
2.3.2.3. Hulvânî Ailesi Kolu.....	161
2.3.2.4. Rifâiyye Tarikatının Önemli İsimleri.....	163
2.3.3. Dımaşk'ta Rifâiyye Tarikatının Yayılması.....	166
2.4. Dımaşk'ta Şâzelîyye Tarikatı.....	168
2.4.1. Şâzelîyye Tarikatının Dımaşk'a Girişi.....	168
2.4.2. 19. Yüzyılda Dımaşk'ta Şâzelîyye Tarikatı.....	171
2.4.2.1. Şâzelîyye-Cezûliyye el-Aclânî Ailesi Kolu.....	172
2.4.2.2. Şâzelîyye-Cezûliyye es-Sefercelânî Kolu.....	172
2.4.2.3. Sefercelânî ve Aclûni Ailesi Dışında Dımaşk'taki Şâzelîyye-Miztâriyye Tarikatı Şeyhleri.....	175
2.4.2.4. Şâzelîyye-Derkâviyye-Fâsiyye Kolu.....	176
2.4.2.5. Şâzelîyye-Derkâviyye-Yeşrutıyye Kolu.....	184
2.4.2.6. Şâzelîyye Derkâviyye-Tilimsâniyye Kolu.....	190
2.4.2.7. Şâzelîyye-Reşîdiyye Kolu.....	194
2.4.2.8. Müstakil Şahıslar.....	198
2.4.3. Dımaşk'ta Bulunan Şâzelîyye Zâviyeleri.....	199
2.4.3.1. Emevî Camii.....	199
2.4.3.2. Bedrâiyye Medresesi Camii.....	199

2.4.3.3. Nureddin Zengî Camii.....	199
2.4.3.4. Ebû’ş-Şâmât Zâviyesi.....	200
2.4.3.5. Sumâdiyye Zâviyesi.....	201
2.4.3.6. Haydariyye Zâviyesi (Dâru’l-Kur’an el-Haydariyye).....	201
2.4.4. Şâzelîyye Tarikatının Dımaşk’ta Yayılması.....	202
2.5. Dımaşk’ta Mevlevî Tarikatı.....	204
2.5.1. Mevlevî Tarikatının Dımaşk’a Girişi.....	204
2.5.2. On Dokuzuncu Yüzyıldan Önce Dımaşk’ta Mevlevî Tarikatı Şeyhliği.....	207
2.5.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Mevlevîlik.....	208
2.5.4. Dımaşk’ta Mevlevî Tarikatı Meclisleri.....	210
2.5.5. Mevlevîliğin Dımaşk’ta Yayılması.....	214
2.6. Dımaşk’ta Nakşibendiyye Tarikatı.....	218
2.6.1. Nakşibendiyye’nin Dımaşk’a Girişi.....	218
2.6.2. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk’ta Nakşibendîyye- Müceddiyye Kolu.....	223
2.6.3. Dımaşk’ta Nakşibendiyye-Hâlidiyye Kolu.....	225
2.6.3.1. Hâlid el-Bağdâdî.....	226
2.6.3.2. Dımaşklılardan Tarikatı Halid el-Bağdâdi’den Alanların En Meşhurları.....	230
2.6.3.3. Hâlid el-Bağdâdî’nin Vefatından Sonra Dımaşk’ta Hâlidiyye.....	235
2.6.4. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk’ta Nakşibendî Tarikatının Tekkeleri.....	264
2.6.4.1. Mescitler.....	264
2.6.4.2. Nakşibendî-Müceddidî Tarikatına Ait Tekkeler.....	268
2.6.4.3. Nakşî-Hâlidî Tekkeleri.....	269
2.6.4.4. Medreseler.....	271
2.6.5. Nakşibendî Tarikatının 19. yüzyılda Dımaşk’ta Yayılması.....	272

2.7. Dımaşk'ta Halvetiyye Tarikati	276
2.7.1. Halvetiyye Tarikatının Dımaşk'a Girişi	276
2.7.2. Ondokuzuncu Yüzyılda Dımaşk'ta Halvetiyye Tarikati	279
2.7.2.1. <i>Halvetiyye-Usûliyye Tarikati</i>	279
2.7.2.2. <i>Halvetiyye- Bekriyye Tarikati</i>	285
2.7.2.3. <i>Halvetiyye'den Olan Çeşitli Şahsiyetler</i>	296
2.7.3. Dımaşk'taki Halvetî Zaviyeleri.....	299
2.7.3.2. <i>Haydariyye Dârü'l-Kur'anı</i>	300
2.7.3.3. <i>Dımaşk'taki Halvetî Zikir Meclisi Yapılan</i> <i>Diğer Mekanlar</i>	300
2.7.4. Halvetî Tarikatının Dımaşk'ta Yayılması.....	302
2.8. Dımaşk'taki Müteferrik Sûfî Tarikat Ve Cemaatleri	305
2.8.1. Müteferrik Tarikatlara İntisap Edenler.....	305
2.8.2. Kevâkibiyye Tarikati Şeyhleri Mevsilî Ailesi	308
2.8.3. Mahya Meclisi Meşihati.....	309
2.8.4. Münzevi Zâhitler	311
2.8.5. Velâyetine İnanılan Meczuplar	315
2.8.5.1. <i>Avamdan Olan Meczuplar</i>	316
2.8.5.2. <i>Ulemadan Olan Meczuplar</i>	319
2.8.6. Dımaşk'ta İbn Arabî Ekolü.....	321
2.8.6.1. <i>Kendisine Duyulan Hürmet ve Velayetine olan İnanç</i>	321
2.8.6.2. <i>Teberrük ve Dua için Kabrinin Ziyareti</i>	322
2.8.6.3. <i>Eserlerine Verilen Önem</i>	323

3. BÖLÜM

19. YÜZYILDA DIMAŞK TOPLUMUNDA SÛFİLERİN İLİŞKİLERİ / 325

19. YÜZYILDA DIMAŞK TOPLUMUNDA SÛFİLERİN İLİŞKİLERİ	327
3.1. Sûfî Topluluğu (Kültürü)	327

3.1.1. 19. Yüzyılda Sûfî Tören ve Âdetleri.....	327
3.1.1.1. Sûfî Zikir ve Virdleri.....	328
3.1.1.2. Zikir Meclisleri.....	333
3.1.1.3. Mübarek Gecelerin İhyası.....	338
3.1.1.4. Dinî Münasebetler.....	341
3.1.1.5. Toplumsal Münasebetler.....	344
3.1.2. Sûfî Kıyafetleri.....	348
3.1.2.1. Sarıklar.....	350
3.1.2.2. Renkler.....	350
3.1.3. Yiyecek ve İçecekler.....	351
3.1.3.1. İçecekler.....	352
3.1.3.2. Yemekler.....	353
3.1.4. Sûfî Alayları.....	355
3.1.5. Dimaşk'ta Bulunan Sûfî Kabirleri.....	359
3.1.5.1. Yahya aleyhisselam'ın Makamı.....	363
3.1.5.2. Hz. Hüseyin radiyallahu anh'ın Başı Makamı.....	364
3.1.5.3. Bilal Habeşi radiyallahu anh'ın Kabri.....	364
3.1.5.4. Nureddin Zengî'nin Kabri.....	364
3.1.5.5. Erbaîn Mağarası.....	364
3.1.5.6. Arslan Dimaşkî'nin Kabri.....	365
3.1.5.7. Zeynep bt. Ali radiyallahu anh'ın evi.....	365
3.1.5.8. Kusem b. Abbas'ın radiyallahu anh Kabri.....	366
3.1.5.9. Cû'iyeye Kabristanı.....	366
3.1.5.10. Halil İbrahim aleyhisselam'ın Türbesi.....	366
3.1.5.11. Muhyiddin İbn Arabî'nin Kabri.....	367
3.1.5.12. Halid el-Bağdâdî'nin Kabri.....	367
3.1.6. Ziyaret Edilen Diğer Mekanlar.....	367
3.2. Sûfîlerin Kendi Aralarındaki İlişkileri.....	368

3.2.1. Tarikatlar Arasındaki Beraberlik.....	369
3.2.2. İnsanî İlişkiler.....	375
3.2.3. Arkadaşlık İlişkileri.....	378
3.2.4. İlmî İlişkiler.....	379
3.2.5. Münakaşalar.....	385
3.3. Sûfîlerin Devlet Adamlarıyla İlişkisi.....	387
3.3.1. İbrahim Paşa'nın 1831'de Ülkeye Girişine Kadar Sûfîlerin Osmanlı Otoritesiyle İlişkisi.....	389
3.3.1.1. Arabuluculuk Rolü ile Adaletsizliğe Karşı Durma Rolü Arasında Sûfîler.....	389
3.3.1.2. Devletin Sûfîleri Desteklemekle Onları Kontrol Etmeye Çalışmak Arasındaki Konumu.....	392
3.3.1.3. Sûfîlerin Devlete Verdiği Desteğin Tezahürleri.....	394
3.3.1.4. İktidarla Sûfîler Arasındaki İlişkinin Tabiatındaki Değişimin Başlangıcı.....	396
3.3.2. Sûfîlerin 1831-1840 yılları Arasında Mısır Yönetimiyle İlişkisi.....	400
3.3.3. Tanzimat'ın İlanından Sonra 1841-1876 Arası Sûfîlerin Osmanlı Otoritesiyle İlişkisi.....	404
3.3.3.1. Birinci Aşama 1860'a kadar.....	404
3.3.3.2. İkinci aşama 1876'a kadar.....	411
3.3.4. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) Döneminde Sûfîlerin Osmanlı Otoritesi ile İlişkisi.....	419
3.3.4.1. Sultan II. Abdülhamid'in Sûfîlerle İlgili Siyaseti.....	419
3.3.4.2. Sûfîlerin Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Konumu.....	422
3.3.5. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinden Sonra Sûfîlerin Osmanlı Otoritesiyle İlişkisi (1909-1916).....	425
3.3.6. Fransız İşgaline Karşı Devrime Sûfî Katılımı.....	429
3.4. Sûfîlerin Zanaatkârlarla İlişkisi.....	432
3.4.1. Dimaşk Toplumundaki Zanaatlar.....	432

3.4.2. Zanaat Topluluklarının Düzeni ve Tasavvufa Etkisi.....	433
3.4.2.1. Çırak (Mübtedî-Ecîr)	435
3.4.2.2. Zanaatkâr (Çalışan/Kalfa)	435
3.4.2.3. Muallim (Usta)	436
3.4.2.4. Zanaat Şeyhi (Şeyhu'l-Kâr).....	436
3.4.2.5. Nakîb	438
3.4.2.6. Zanaatların ve Tarikatların Şeyhlerinin Şeyhi (Tâhir).....	438
3.4.2.7. Şed Töreni	441
3.4.3. Tanzimat Dönemi'nde Sûfîlerin Zanaatkârlarla İlişkisi	443
3.4.4. Sufilerin Ekonomik Hayattaki Rolü	445
3.4.4.1. Zanaatkâra İslâmî Kültür ve Ahlakın Kazandırılması	445
3.4.4.2. Zanaatkârı Yönetim Önünde Temsil Etmek ve Savunmak	448
3.4.4.3. Ekonomi Çarkını Hareket Ettirmek	450
3.4.4.4. Sanayi ve Ticaret Piyasasına Katılım	451
3.4.4.5. Yoksullara Yardım Etmek ve Onlarla İlgilenmek	458
3.4.4.6. Sosyal ve Ekonomik Faaliyetlere Katılım	462
3.5. Sûfîlerin Dinî Azınlıklarla İlişkisi	463
3.5.1. Osmanlı Devleti'nde Dinî Azınlıklar	463
3.5.2. Sûfîlerin Şia'yla İlişkisi	466
3.5.3. Sûfîlerin Yahudilerle İlişkisi	469
3.5.4. Sufilerin Hristiyanlarla İlişkileri	474
3.5.4.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Dımaşk Dinî Eşrafının Hristiyanlarla İlişkisi	476
3.5.4.2. Tanzimat Fermanı'nın İlanının Ardından Dımaşk Dinî Seçkinlerinin Hristiyanlarla İlişkileri	478
3.5.4.3. Hristiyan Fitnessi	482
3.5.4.4. Sûfîlerin Misyoner Heyetleri Karşısındaki Tutumu	491
3.6. Sûfîlerin İlmî Hayattaki Rolü	500
3.6.1. Sûfîlerin Ulemayla İlişkileri	500

3.6.1.1. Sûfî ve Ulema Grupları Arasındaki Geçişkenlik	500
3.6.1.2. İlim ve Tasavvufun Bir Arada Olduğu Tekke ve Medreseler	504
3.6.1.3. Tasavvufa Yakın Âlimler	507
3.6.1.4. Ulemanın Sûfîlerden İlim Alması	508
3.6.1.5. Sûfîlerin Ulemadan İlim Alması	509
3.6.1.6. Sûfî Meclislerinde Âlimler ve Ulema Meclislerinde Sûfîler	510
3.6.1.7. Karşılıklı Saygı	511
3.6.2. Sûfîler ve Dinî Vazifeler (Pozisyonlar)	513
3.6.2.1. Dımaşk'taki Dinî Vazifelerin Basamakları	513
3.6.2.2. Dinî Vazifelerde Sûfîlerin Konumu	513
3.6.2.3. Dinî Vazifelerin Tevârüsü	515
3.6.2.4. İlmî-Dinî Vazifeler	516
3.6.2.5. Sufî Dinî Vazifeler	518
3.6.3. Sûfîlerin İlmî Hayata Katılımı	519
3.6.3.1. Sûfîler ve Kur'an-ı Kerim Tedrisi	520
3.6.3.2. Sûfîler ve Hadis İlmî Tedrisi	521
3.6.3.3. Sûfîler ve Fıkıh İlmî Tedrisi	523
3.6.3.4. Sûfîler ve Edebiyat İlimlerinin Eğitimi	525
3.6.3.5. Sûfîler ve Tasavvuf İlmî Eğitimi	526
3.6.3.6. Sûfîler ve Mûsikî İlmî ile İştigal Etmeleri	527
3.6.3.7. Halkın ve Kadınların Eğitiminde Sûfîlerin Etkinliği	530
3.6.4. Sûfîlerin Eğitim Kurumlarındaki Rolü	530
3.6.4.1. Sûfîlerin Geleneksel İlim Kurumlarındaki Rolü	530
3.6.4.2. Sûfîlerin Modern Eğitim Kurumlarındaki Etkinlikleri	537
3.6.4.3. Sûfîlerin Ulema Cemiyetlerinin Kurulmasına Katılması	545
3.6.5. Sûfîlerin İlmî Telif İçindeki Etkinliği	548
3.6.5.1. Teliflerle İlgili Değerlendirmemiz	549

3.6.6. Batılılaşma Karşısında İslam Toplumunun ve Kültürünün Korunmasında Sûfîlerin Rolü	554
3.7. Sûfîler Ve Selefi İslah Hareketi	560
3.7.1. Dımaşk'taki Selefi İslah Hareketi.....	560
3.7.2. Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarında İslahatçıların Tasavvufa Eleştirisi	562
3.7.2.1. <i>İslahatçıların Tasavvuf Eleştirisi</i>	562
3.7.2.2. <i>İslahatçıların Tasavvufa Yönelik En Önemli Eleştirileri</i>	565
3.7.3. Sûfîlerin İslah Ekolüne Eleştirileri	586
3.7.3.1. <i>İslahatçıların İbn Teymiyye Ekolünden Etkilenmesi</i>	587
3.7.3.2. <i>İslahatçıların Abduh ve Efgânî'den Etkilenmesi</i>	588
3.7.3.3. <i>Bazı İslahatçıların Mason Locasına Üye Olması</i>	589
3.7.3.4. <i>İslahatçılarda Arapçılık Akımı</i>	591
3.7.3.5. <i>İslahatçıların Batı'dan Etkilenişi ve Batı Yönetimleriyle Gizli İlişkileri</i>	594
3.7.4. Muhâfazakar Âlimlerin ve Sûfîlerin İslahatçılara Reddiye Konusundaki Faaliyetleri	596
3.7.4.1. <i>İslahatçıların Siyasî Otoriteyi Jurnallenmesi</i>	596
3.7.4.2. <i>İslahatçılara Yazılı ve Sözlü Reddiiyeler</i>	598
3.7.5. Bazı Mutasavvıflarla İslahatçı Hareketin İleri Gelenleri Arasındaki Dostluk İlişkisi.....	600
3.7.6. Sûfîlerin İslah Hareketindeki Rolü.....	609
3.7.6.1. <i>Nakşibendî Tarikatının Halidî Kolu</i>	609
3.7.6.2. <i>Emir Abdülkadir el-Cezâirî</i>	613
3.7.6.3. <i>İslahatçı Sûfî Şahıslar</i>	626
3.8. Dımaşk Sûfîliğinin Özellikleri ve Gerileme Sebepleri	629
3.8.1. Dımaşk Sûfîliğinin Özellikleri.....	629
3.8.1.1. <i>Müteşerri' (Şeriata Bağlı) Tasavvuf</i>	630
3.8.1.2. <i>Amelî Tasavvuf</i>	630
3.8.1.3. <i>İçtimâî Tasavvuf</i>	631

3.8.1.4. <i>Halk Tasavvufu</i>	632
3.8.1.5. <i>Şehir Tasavvufu</i>	632
3.8.1.6. <i>Mahallî Tasavvuf</i>	633
3.8.1.7. <i>Arabî Tasavvuf</i>	633
3.8.2. <i>Dımaşk Toplumunda Tasavvufun Konumunun Gerilemesi</i>	635
3.8.2.1. <i>Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Doğru Dımaşk Toplumunda Tasavvufun Konumu</i>	635
3.8.2.2. <i>Ondokuzuncu Yüzyılda Tasavvufun Konumunun Gerilemesi</i>	637
3.8.2.3. <i>Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarından İtibaren Dımaşk Toplumunda Tasavvufun Rolünün Gerilemesinin Sebepleri</i>	639
SONUÇ	658
KAYNAKÇA	668
EKLER	688
EK 1: <i>Çalışmanın Kapsadığı Dönemdeki Sûfîlerin Listesi</i>	688
EK 2: <i>Sûfîlerin Kaleme Aldığı Eserler</i>	715
EK 3: <i>Sûfîlerin Kaleme Aldığı Tasavvuf Eserleri</i>	743
EK 4: <i>Sûfîlerin Resim Listesi</i>	751
EK 5: <i>Sûfîlerin Toplumla Alakalarını Betimleyen Fotoğraflar</i>	765
EK 6: <i>Dımeşk en meşhur Sufi Mekanlar Haritası</i>	781
EK 7: <i>Sufilerin Tekke ve Camileri Resim Listesi</i>	784
EK 8: <i>Dımeşk Şeriyeye Mahkemesi Sicillerinde Sufilerin Atanmalarıyla İlgili Bazı Sultan Fermanı Örnekleri</i>	821
EK 9: <i>Vehhâbi Âlimlerinden İbn Sehmân'ın Osmanlı Devlet'ini Tekfir Ettiği Fetvası</i>	831

TABLÖLÄR

Tablo 1.1: Sumâdiyye Kolunun Silsilesi.....	110
Tablo 2.1: Muhaddis İbn Akîle el-Mekkî Kolu.....	117
Tablo 2.2: el-Cezâirî Ailesi Kolu.....	121
Tablo 2.3: Meydan Zaviyesindeki Sa'diyye Tarikatı Şeyhlerinin Silsilesi.....	139
Tablo 2.4: Şâğûr ve Kaymeriyye Zaviyesi Sa'diyye Tarikatı Şeyhlerinin Silsilesi.....	143
Tablo 2.5: Amâra Mahallesi Tağlebiyye Şeybâniyye Zaviyesi Şeyhliğinin Silsilesi.....	147
Tablo 2.6: Murâdî Ailesinin Silsilesi.....	275
Tablo 2.7: Dımaşk Halvetiyye-Usâliyye Silsilesi.....	280
Tablo 2.8: Dımaşk Halvetiyye-Bekriyye Kolu Silsilesi.....	294

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
b.	Bin, ibn (ođlu)
bs.	Baskı
bt.	Bint (kızı)
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Diyanet Ansiklopedisi
H.	Hicri
İSAM	TDV İslam Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
n. y.	Neřreden yok
Ö.	Ölüm
Öz.	Özetleyen
thk.	Tahkik eden
tsh.	Tashih eden
vb.	ve benzeri
v.d.	ve diđerleri

ÖN SÖZ

Dımaşk, erken dönemden itibaren Basra ve Kûfe gibi İslam şehirleriyle birlikte tasavvufun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Tasavvufun saygın konumu, özellikle Mısır ve Şam'da Şii-Fâtımî kalıntılarıyla mücadele etmek için tasavvuftan istifade eden Nureddin Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî dönemlerinde devam etmiş; bu dönemden itibaren sûfîler şehir halkı nazarında önemli bir konuma gelerek, meclisleri, kurumları ve merasimleriyle şehrin dokusunda köklü bir yer teşkil etmişlerdir. Memlûkler döneminde sûfîlerin konumlarındaki yükseliş devam etmiş; Osmanlı döneminde ise üst düzeye çıkmıştır. Osmanlılar, sûfîleri Türk yönetimiyle Arap halkı arasında aracılar olarak görmüşler, bu sebeple destekleyip müesseselerinin önünü açmışlardır. Osmanlı döneminde tasavvuf, toplumun her karesine nüfuz etmiş, sûfîlik, âlimler, hakimler, zanaatkârlar ve askerlerin olmazsa olmaz bir özelliği olmuştur. Osmanlı'nın şehre girişinden sonra yenilerinin de eklenmesiyle Dımaşk'taki tarikatların sayısı artış göstermiştir. Dımaşk ahalisinin büyük çoğunluğu ya mevcut tarikatlara intisap etmiş ya da meclislerine katılıp desteklemek suretiyle bağlılıklarını izhar etmişlerdir. Tarikatlar, şehirde fikrî, dinî, siyasî, içtimaî ve iktisadî yönden hayatî rol oynadığı gibi Sünnî-Müslüman kimliğini muhafazasında etkili olmuşlardır. Bu durum, İbrahim Paşa'nın 1831 yılında Dımaşk'ı işgal edip Bilâd-ı Şâm'ı Osmanlı'dan kopararak yönetimi almasına kadar sürmüştür. Paşa, halka alışkın olmadıkları ve ilerleyen süreçte Batılılaşmaya kapı açacak kanunları dayatmıştır. Bu tarih ilerde, siyasî, iktisadî, içtimaî ve fikrî zeminlerde büyük değişikliklerin ve yeniliklerin yapıldığı bir dönemin başlangıcı olarak kaydedilecektir.

Toplumun, mezkûr değişimden etkilenen en önemli kesimlerinden biri de sûfîlerdir. Bu yüzyılın başıyla sonundaki konum ve rollerindeki değişim çok nettir. Sûfîlerin statü ve rollerinde gerileme yaşanırken, toplum fertleri arasında da dinî kültürün ehemmiyeti azalmıştır. Osmanlı yönetiminin ilk döneminden itibaren münevver, ilmî, Sünnî kimliğin bileşenlerinden olan bir tarikata intisap etme geleneği, 20. yüzyılın başında –bu çalışmanın incelemeye çalıştığı– birtakım sebeplerden ötürü geri kalmışlığın, bidatin, donukluğun yaftası haline gelmiştir. Aynı dönemde sûfîler de daha önce insanların kalbine hitap eden, yöneticilerin ziyaret edip görüşlerinden istifade ettikleri bir konumda iken artık küçük bir grup insanla baş başa kalmış,

köşelerinde uzlete çekilmiş, toplumdan tecrid edilmiş kişilere dönüşmüşlerdir. Milliyetçilerin, selefîlerin ve Arap modernistlerin II. Abdülhamid Han'a karşı başlattıkları savaşta sûfîlerin Sultan'ı destekleyerek yenik tarafta yer almaları da konumlarını kaybetmelerinde etkili olmuştur.

Dımaşk, birçok faktör nedeniyle adım adım eski geleneksel kültürüne ters, modern bir kültürle boyanmaya başlamıştır. Bunların başında Osmanlı Tanzimat'ı olarak bilinen, hükümeti modernleştiren kanunlar gelmektedir. Bunun haricinde, hayatın her alanında Batı'ya açılarak etkisinde kalınması, batıya ilim almak için giden heyetlerin oradan Arap mütedeyyin çevrelere aykırı bir hayat tarzıyla dönmeleri de etkili olmuştur. Bununla birlikte sûfîler, yaklaşan Batı kültür dalgasına karşı durma yoluna gitmişlerdir.

İşbu çalışma, 19. yüzyılın başından Osmanlıların şehirden ayrılmasına kadar geçen sürede, sûfîlerin Dımaşk'taki rolünü, tasavvuf fikrinin toplumda ne kadar gelişip karşılık bulduğunu, müessese ve sembollerinin tabiatını, toplumun siyasî, iktisadî ve kültürel kesimleriyle olan ilişkisini tahlil ederek incelemeyi; bu rolün gerilemesi ve ıslahatçılar/modernistler, selefîler ile milliyetçiler tarafından mücadele konusu olarak görülmesinin sebepleri üzerinde durmayı hedeflemektedir.

Yazım sırasında ıslahatçılar/modernistlerin, milliyetçilerin ve selefîlerin 19. yüzyılın başlarından itibaren çalışmalarıyla zihinlerde çizdikleri gerçeği yansıtmayan, ön yargılı imajların esaretinden mümkün olduğunca soyutlanmaya gidilmiş, dönem sûfîleri ve muhalifleri hakkında olabildiğince nesnel/tarafsız bir tutum sergilenerek gerçeğe en yakın sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu eserin günyüzüne çıkma sürecinde görüşlerine başvurduğum Doç. Dr. Veysel Akkaya, Prof. Necdet Tosun ve Dr. Faruk Kanger'e, çalışmayı tamamlamam için beni teşvik edip destekleyen Prof. Hasan Kâmil Yılmaz ve Dr. Ahmet Hamdi Yıldırım'a, yazım metodu ve metnin düzenlenmesinde yoğun katkısı olan Dr. Akif Dursun'a, doktoraı tamamlayabilmem için bana gerekli ortamı sağlayan Hüdayi Vakfı'na, kitabın neşrini yapan Erkam Yayınları'na ve onun çok kıymetli yetkililerine ve küçüklüğümde bana Dımaşk sevgisini aşıl原因an hocalarım Mutî' el-Hâfız ve İbrahim ez-Zeybak'a teşekkürü bir borç bilirim.

İyat ERBAKAN

İZÜ İslâmî İlimler Fakültesi
Doktor Öğretim Üyesi